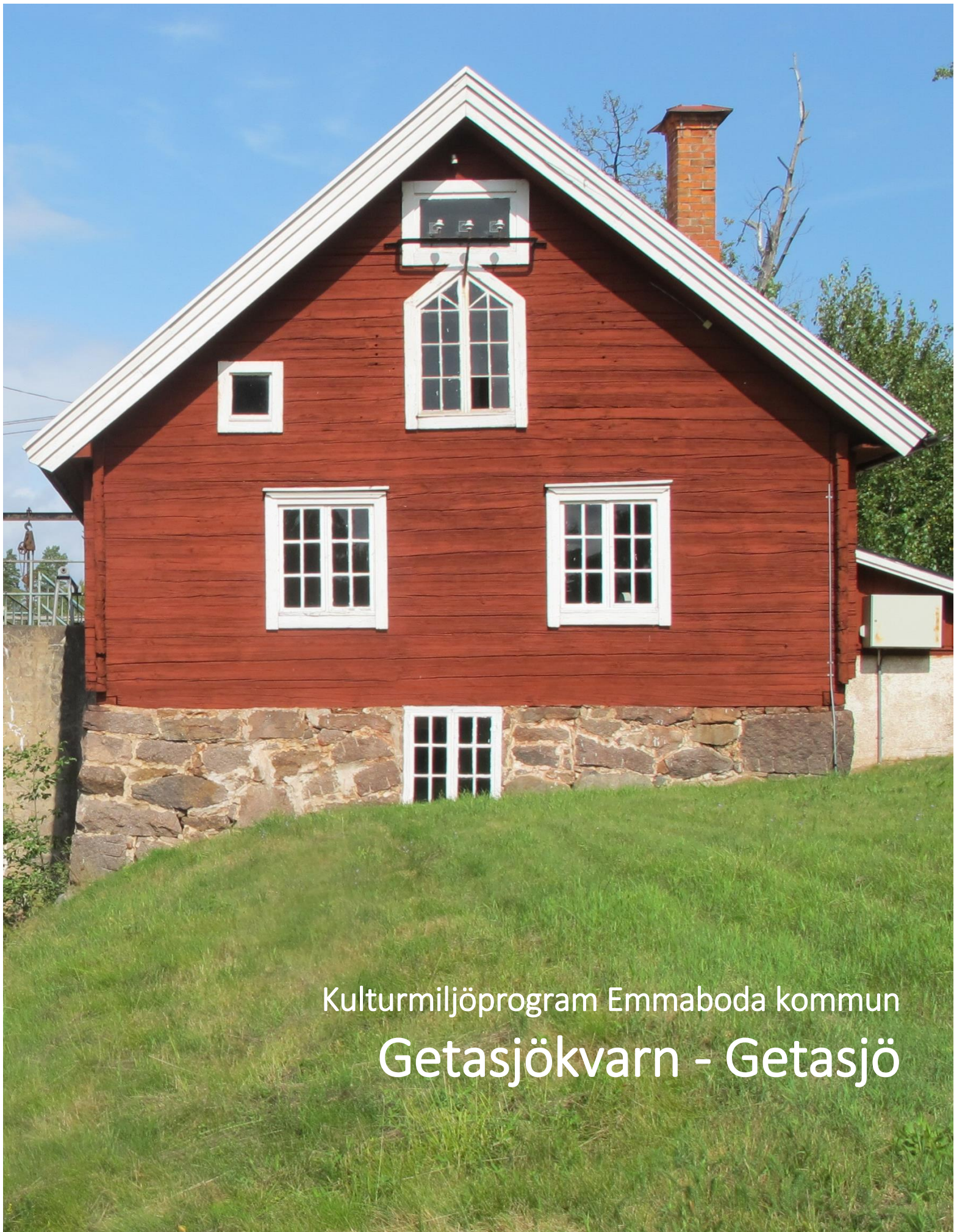

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Getasjökvarn - Getasjö

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråttugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

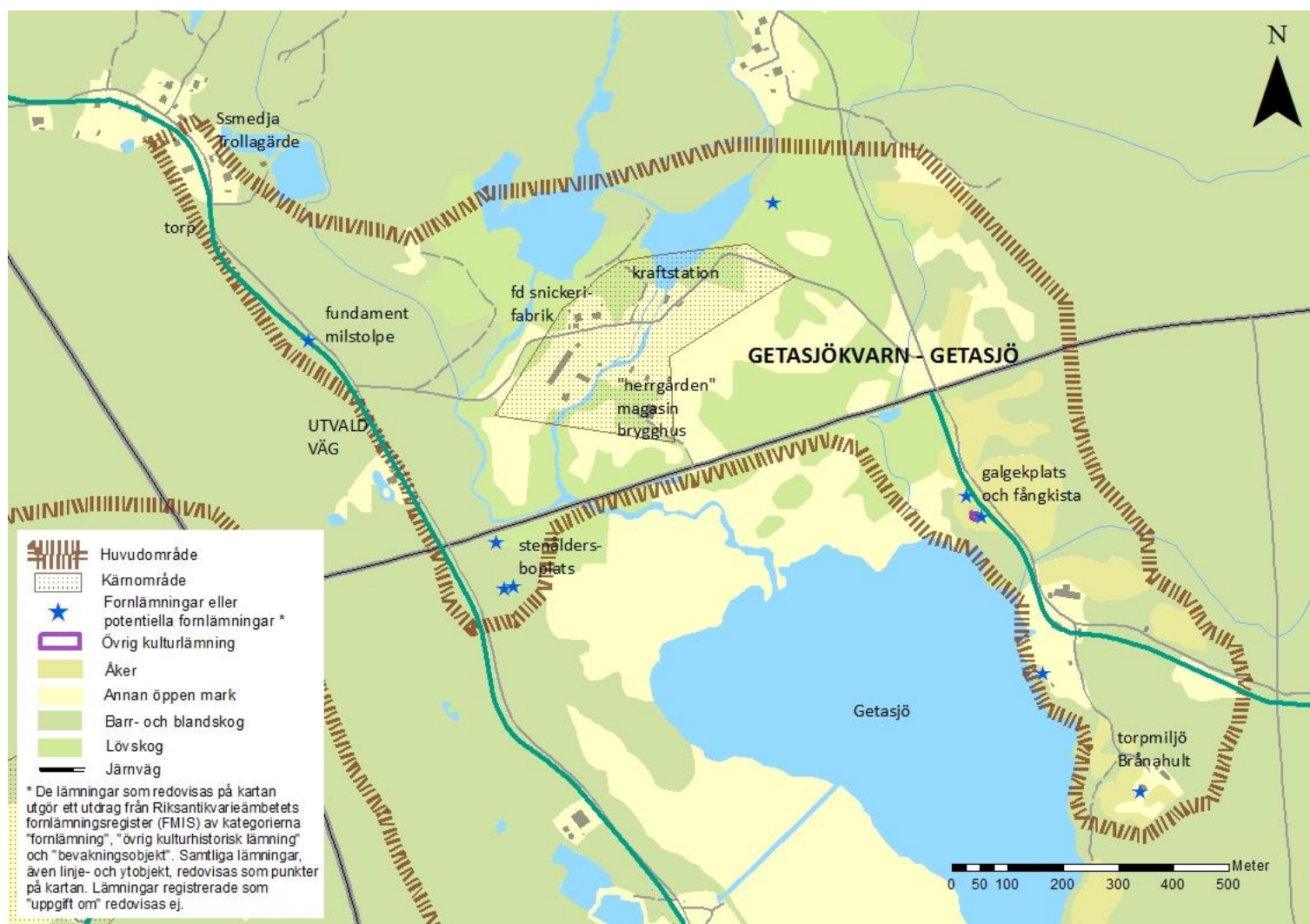
- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Kraftstationen i Getasjökvärn ligger på en mycket gammal kvarnplats.

GETASJÖKVARN-GETASJÖ

Klass 2

Lyckebyåns vägar: Gamla "Kungsvägen" löper parallellt med Lyckebyån. Stäckning och milsten. Smedja från 1864. Torpmiljöer. Stenåldersboplat.

Lyckebyån som resurs: Kvarnplats sedan medeltiden, vilket också hörs i namnet.

Vilhelm Moberg: Gården i Getasjökvärn var förebild i romanen Rid i natt. Myter kring galgeken i Getasjö.

Getasjökvarn

Vattnets väg har i grunden samma sträckning idag som på 1600-talet. Broläget vid kraftstationen har funnits minst sedan 1600-talet, liksom den bro som går över den västra åfåran. De olika generationerna sågar, kraftstationer och kvarnar är dock borta, och kvar finns murade och gjutna rännor samt en byggnad som troligen är uppförd i slutet av 1800-talet som kvarn, men ombyggd i början av 1900-talet till "elektricitetsverk". Denna kraftstation är ännu i drift. Byggnaden i sig är timrad, falumålad med vita detaljer och välbevarad i äldre stil. Mitt emot finns en liten ekonomibyggnad/ladugård kvar. Strax sydväst om kraftstationen finns också en liten bevarad stenkällare som ett minnesmärke från den tid då många fler byggnader och verksamheter fanns här. Söder om kvarnen ligger dels en liten nedlagd industrianläggning (snickeri) med bostadshus från 1960-talet, dels en äldre mangårdsbyggnad med ladugård, båda i dåligt skick. Här finns även en bevarad plåtbyggnad från 1970-talet. De markerade fornlämningar som syns i kartbilden är från norr nr 283:1 som är en fyndplats för en yxa av sandsten. Denna förvaras idag på Algutsboda hembygdsgård. Vid vägen finns ett fundament till en milstolpe med nr 72:1. Söder om Örsjövägen finns en 80 meter lång stengrund från ett hus som aldrig blev byggt. Söder om denna grund finns en stensättning från brons- eller järnåldern (fornlämningsnr 285:1), en s.k. fossil åker (347:2) samt en registrerad stenåldersboplats (nr 347:1.) Dessa olika fynd från forntiden visar att bygden varit bebodd länge.

Den stora herrgårdsliknande mangårdsbyggnaden är unik i socknen. Dess storlek och pampiga läge på höjden visar att någon med mycket pengar var byggherre. På tomten finns också ett för trakten mycket stort ålderdomligt magasin och en annan äldre byggnad, ett brygghus m.m., samt stora uppvuxna ekar.

Getasjö

Vid sjön Getasjösjön finns en gård där boningshuset brunnit och ersatts med modern villa från 1981. Den äldre ladugården från 1905 finns dock kvar. Dessutom finns ett bevarat uthus med flera funktioner (brygghus, ett bostadsrum, torrdass med flera), ett båthus och en äldre byggnad i skiftesverk som någon gång byggts om till garage. Söder om gården finns den välbevarade torpmiljön Brånahult. Bostadshuset från slutet av 1940-talet är inte detsamma som då Vilhelm Moberg bodde här 1917–18. Förutom bostadshuset finns en ladugård från 1909 och andra uthus.

På en åker norr om Getasjö finns också ett odlingsröse omgivet av stora träd. Det var här som *galgeken* enligt hörsägen stod. Det finns också en liten stensatt håla där, som enligt sägen i trakten var "fångkista" för de som skulle hängas. Denna är också en registerad fornlämning, Algutsboda nr 275:1 (källargrund 3x3 meter med kallmurade väggar). På samma plats vid och kring denna åkerholme finns också en registrerad stenåldersboplatz (nr 346:1). Söder om gården finns två fyndplatser där bergyxor påträffats (nr 352:1 och 355:1).

Historik

Getasjökvarn

Getasjökvarn har lång kontinuitet. Den äldsta kartan är från 1699, och det äldsta skriftliga belägget för att Getasjökvarn finns från 1545 ger en fingervisning om hur länge kvarn kan ha funnits här. Namnet anger ju också vilken funktion platsen haft. Vattenfårorna är till stora delar desamma idag som på 1600-talet.

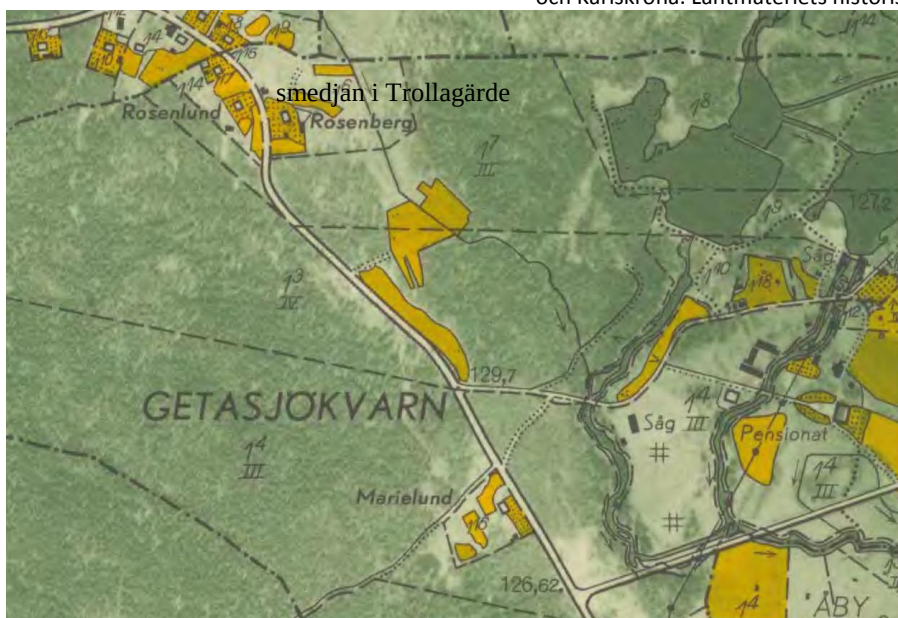
Dammarna fanns inte på 1600-talet, utan har tillkommit efterhand som man byggde större sågar/kvarnar/kraftstationer. Den östra av de två dammarna fanns i alla fall på 1830-talet. Parallellt med Lyckebyån väster om denna plats går den gamla landsvägen mellan Stockholm och Karlskrona, anlagd på 1680-talet. Öster om denna plats går en annan generation väg, också i nord-sydlig riktning, nära Lyckebyån. Flera andra platser längs sträckan har länge utnyttjat Lyckebyåns fallhöjd till kraftutvinning för olika funktioner.

Den första kvarnen kompletterades med en såg 1820. Allt brann ner 1857 men byggdes upp igen i utökat skick. I början av 1900-talet byggdes kvarnen, som nämnts, om till "elektricitetsverk", kraftstation. Kvarnbostaden som drabbats av hussvamp revs i början av 2000-talet. Nordväst om kvarnplatsen fanns två torpställen som också hörde till byn, Rosenberg och Rosenlund. Dessa låg länge vid gamla landsvägen. De tillhörde Getasjökvarn, men uppfattas idag som en del av byn Trollagärde. Torpet Rosenberg var smedbostad. Till torpet hörde även en smedja, vilken finns kvar än idag. Den har årtal 1864 inristat i en sten i väggen. En av smederna som bodde och verkade här var smeden August Dahlström, med

hustru Eliana och tolv barn.¹ Sonen Gunnar jobbade på Carlströms bil i Emmaboda, Elving hade också egen smidesverkstad och Helmer egen bilfirma. Torpet Rosenlund var ursprungligen backstuga, och kallades då Rosendal. Många olika familjer bodde här, t ex en smed, en lumpsamlare, en glashandlare. 1914 byggdes nytt hus, samma som finns kvar idag, av Peter Gustaf Petersson², som tidigare ägt hela Sjökvärn med såg.

På en karta från 1834–35 syns hur vattenvägarna och brolägena är desamma som idag. Till vänster i bild går landsvägen mellan Stockholm och Karlskrona. Lantmäteriets historiska kartor.

På ekonomiska kartan från 1949 (flygfotad 1946) syns sågverket, jordbruksbyggnader och mangårdsbygganden som då var pensionat och den nya raka vägen mot Örsjö som byggdes på 1930-talet. Här syns också relationen till de torp och backstugor som låg längs med landsvägen i södra Trollagärde.

¹ Det elfte barnet, en son, fick namnet Elving och det tolfte barnet fick namnet Anna Dussina.

² Peter Gustaf Petersson fick ett tragiskt slut. Han dog när han ätit "kakor" som hustrun bakat med gift i för att utrota råttor.

Marielund var en annan backstuga vid gamla landsvägen. Här bodde under en period finsömmerskan Martina, som tog emot sina kunder i hemmet. Söder om Sjöckvarn, också vid gamla landsvägen, låg husartorpet nr 13, som senare kom att kallas Bergslund. Här bodde först ryttaren Peter Carl Burman (f 1774).

Den herrgårdslika mangårdsbyggnaden uppfördes på 1850-talet. På 1900-talet har den använts av *Hvita Korset* som förlossningshem med barnsköterskeutbildning, därefter Sjöckvarns herrgårdspensionat, särskilt för jakt- och fiskeintresserade, fram till 1940-talet. I dag är den privatbostad. Bakom huset finns också ett ålderdomligt och för trakten mycket stort magasin och ett brygghus.

Getasjö

Getasjö har inte rinnande vatten med fallhöjd, men madslåttern har varit viktig här. Runt sjön finns också flera spår av forntid, vilket tyder på att platsen varit använd sedan stenåldern. Det finns flera myter och sägner kring Getasjöckvarn och Getasjö, inte minst om *galgeken*. Några finns nedtecknade i Vilhelm Mobergs olika noveller, samt i romanen *Rid i natt*. Gården i Getasjö beboddes³ i slutet av 1800-talet av arrendator Gustaf Magnusson, vars far tagit över Stekaremåla kvarn. Gustaf var driftig. Han lät bygga en mycket stor ladugård 1905, med plats för 22 nötkreatur, ungdjur i sex kättar, ett stall med fyra spiltor, selkammare, vagnbod, spannmålsbodar m.m. Ladugården hade också cementslagat golv, vattenledning och tröskvandring, och var för sin tid mycket modern. Under den stensatta rampen fanns också fruktkällare. På 1920-talet byggdes ladugården till ytterligare av sonen Gunnar, som tagit över efter föräldrarna. 1980 brann bostadshuset, och ersattes 1981 av en för sin tid modern villa. På torpet Brånahult byggde Magnusson också i början av 1900-talet ny ladugård samt nytt timrat bostadshus (1903). 1941 flyttade skogsarbetare Knut Håkansson dit med hustru Edith. Bostadshuset renoverades och byggdes om under deras tid (1948 och 1976). Det var i detta hus Vilhelm Moberg bodde vintern 1917–18, då han arbetade som skogsarbetare, och fick inspiration till och började skriva boken *Rid i natt*.

Litteratur

Getasjöckvarn sid 272 ff, Algutsboda sockenbok nr VIII (1991)

Getasjö sid 371 ff, Algutsboda sockenbok nr XIII (2006)

Getasjö – minnen och upplysningar, sid 386 ff, Algutsboda sockenbok nr XIII (2006)

Smedjan och smē'n i Trollagärde, sid 397 ff, Algutsboda sockenbok nr XI (2000)

Torp- och backstugebebyggelse, sid 379, 388, Algutsboda sockenbok nr V (1981)

³ Getasjö ägdes av Algutsboda församling, efter donation av Drottning Kristina 1649.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt:

- Den gamla kvarnen/kraftstationen uppförd med traditionell byggteknik, färger och material. Tillhörande damm, dammluckor, in- och utloppskanal. Stenkällare och ladugård.
- Broarna och rester av stenvälv under betonggjutning.
- Vägens sträckning genom kärnområdet, samt gamla landsvägen, "Kungsvägen", med vägsten och stenmurar.
- Den unika herrgårdsliknande mangårdsbyggnaden med ålderdomligt och välbevarat magasin och uthus.
- Snickerifabriken.
- Stenröset med stensatt "fångkista" (tjuvkista) och ättlingar till galgeken i öppen åkermark.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar och röjningsrösen. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Närheten till Lyckebyån och dess öppna mader.
- Torpmiljön Brånahult

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

- ”Kungsvägen” som passerar är utpekad som en värdefull **vägmiljö** inom projektet ”Vägen som kulturarv”, framtaget av Länsstyrelsen i Kalmar län och Trafikverket.

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdena** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefulla bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lagivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Landskapsvårdande åtgärder bör ske regelbundet i nära anslutning till byggnader, broar och kanaler.
- Röset och spåren av en eventuell stenkista där galgeken ska ha stått bör inte förändras, och åkern runt hållas öppen. Träden runt stenkistan bör dock röjas, efter samråd med sakkunnig.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation av byns bebyggelse är önskvärd.

Kraftstationen (Getasjökvarn 1:8) och ladugården (Getasjökvarn 1:13).

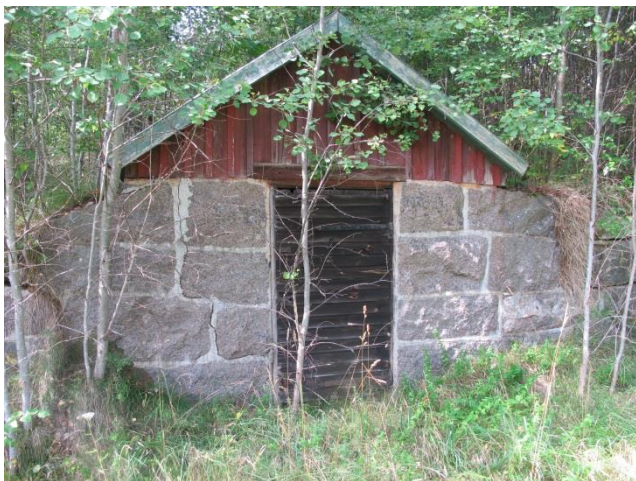

De äldre stensatta kanalerna finns kvar och har kompletterats med cementgjutna kanter på 1900-talet.

Spår av sågen finns kvar i vattenrännan.

I utloppskanalen och bron finns både gjutna partier och delar av äldre stensatta partier. Bron precis söder om kraftstationen är valvslagen, men senare cementerad ovanpå.

En bevarad stenkällare finns också i kärnområdet (Getasjökvärn 1:8).

Ett bevarat äldre snickeri, med bostadshus från 1960-talet (Getasjökvärn 1:18).

Den stora herrgårdsliknande mangårdsbyggnaden i Getasjökvärn (Getasjökvärn 1:20).

Kanske en ättling till den mytomspunna galgeken, som växer i ett odlingsröse på en åker intill Getasjösjön. Här finns också den unika stensatta källaren som man tror varit fångkista för de fångar som förvarades här i väntan på hängning (Getasjö 1:1).

Mangårdsbyggnaden på Getasjö gård (Getasjö 1:3) har brunnit och ersatts med en modern villa på 1980-talet. Till Getasjö gård finns förutom den äldre ladugården också uthus med flera funktioner. (Getasjö 1:3).

På Getasjö's gamla marker finns förutom ladugården, med körramp i sten, också ett äldre uthus/ladugård i skiftesverk, ombyggt till garage (Getasjö 1:1).

På torpet Brånahult (Getasjö 1:2) bodde Vilhelm Moberg en gång i 20-årsåldern (1917) då han hade arbete som skogsarbetare. Bostadshuset är ombyggt eller nybyggt efter denna tid, troligen på slutet av 1940-talet.

Till torpet Brånahult hör också ladugård och flera uthus (Getasjö 1:2).

Den södra delen av det som är Trollagärde by ligger inom Getasjökvarns marker (hemman). Torpet Rosenberg var smedbostad. Smedjan, som finns kvar än idag, har årtalet 1864 inristat i en sten i väggen. En av smederna som bodde och verkade här var smeden August Dahlström med hustru Eliana och tolv barn. Många synliga och idag kulturhistoriskt viktiga spår finns kvar i trakten från hans och hans söners verksamhet i form av alla de smidesgrindar de smidde.

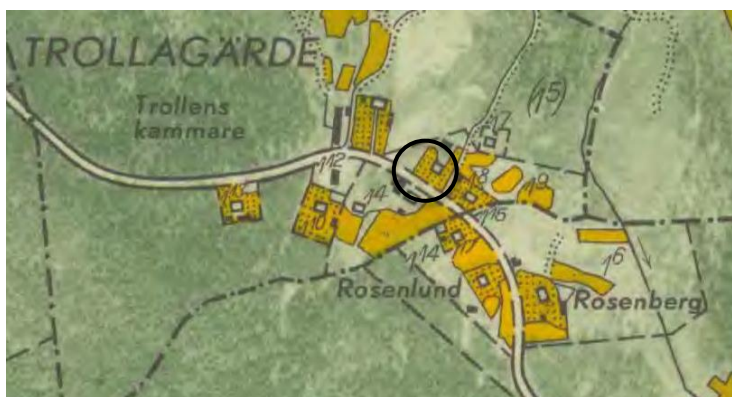
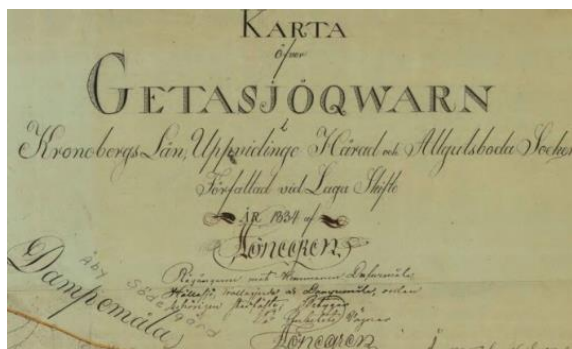
Torpet Rosenlund var ursprungligen backstuga, och kallades då Rosendal. Många olika familjer bodde här, t ex en smed, en lumpsamlare, en glashandlare. 1914 byggdes nytt hus, samma som finns kvar idag, av Peter Gustaf Petersson, som tidigare ägt hela Sjökvärn med såg. Grind sannolikt av smeden Dahlström som bodde mitt emot.

Mariefund var en annan backstuga vid gamla landsvägen i södra Trollagärde som tillhörde Getasjökvärns by. Här bodde under en period finsömmerskan Martina. Huset har byggts om och byggts till på 1900-talet.

På en karta från 1834-35 syns det hus som troligen är backstugan Rosenlund, inringat. Jämför den röda linjen som är samma gräns mot Trollagärde på båda kartor. Lantmäteriets historiska kartor.

På ekonomiska kartan från 1949 (flygfotad 1946) syns både torpet Rosenlund, inringat, och mitt emot det smedjan med smedbostad, Rosenberg. Vägen och gräsnerna sammanfaller på båda kartor.

